

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw“

Petrus' verloochening

En Petrus herinnerde zich het woord, dat Jezus gesproken had: „Eer de haan kraait, zult gij Mij drie maal verloochenen“. En hij ging naar buiten en weende bitter.

Matth. 26 : 75b.

Simon Petrus heeft zijn Meester verloochend.

Hij heeft het drie maal gedaan en er zelfs Gods Naam bij gebruikt.

Dit alles is niet gebeurd in een onbewaakt ogenblikje.

Integendeel, de Heiland had Zijn overmoedige volgeling gewaarschuwd dat hij voor het kraaien van de haan zijn Heer drie maal zou verloochenen. Maar het was aan dovemansoren gezegd.

„Zelfs al moest ik met U sterven, ik zal U voorzeker niet verloochenen“, antwoordde Petrus.

En nu is het toch gebeurd.

Juist toen het er op aankwam, gedroeg Petrus zich niet als een vriend maar als een „neutrale“.

Een donkere nacht van zelfverwijt, wanhoop en berouw daalt over hem.

Hoe was het toch mogelijk?

Och, toen Petrus op de binnenplaats tussen de soldaten zei: „Ik ken Hem niet“, had hij nog een klein beetje gelijk ook, want hij had niet de rechte kennis van Jezus Christus.

Hij kon nog steeds de gedachte aan een lijdende en stervende Heer niet verdragen en hij meende dat hij, wanneer dit toch gebeurde dapper naast Hem kon strijden en ondergaan.

Het was voor hem een ontgoocheling toen Christus zijn hulp met het zwaard afwees. De zin van het lijden was hem nog niet bekend.

Wie Christus niet kent in Zijn overgave voor de zonden der mensen, kent Hem eigenlijk niet.

Uit dit gebrek aan kennis aangaande de Heiland vloeide voort een gebrek aan zelfkennis.

Alleen wanneer wij door het geloof Jezus als de Christus kennen uit het Evangelie ligt de weg open naar de ware zelfkennis.

Daarom kwam Petrus tot een mateloze zelfoverschatting, waarin hij meende boven anderen uit te steken.

Dit alles maakt zijn val zo groot.

Nu komt voor hem het hachelijk uur van de crisis.

Satan lacht; zo moet hij de mensen hebben, dit is zijn kans...

Naar de mens gesproken is voor Petrus nu alles voor goed voorbij.

In de nood leert men zijn vrienden kennen zegt het spreekwoord.

Zal het ooit weer goed worden tussen de Meester en Petrus en de anderen?

En toch is hier de overwinning van Satan niet definitief.

Petrus herinnert zich het woord van Zijn Heer.

Die herinnering is bitter; hij was gewaarschuwd!

Maar in die herinnering is ook troost.

Petrus kende de Heiland niet en zichzelf niet.

Maar Christus kende Petrus wel.

Daarom had Hij ook gezegd, dat Hij zou bidden voor Zijn jongeren, dat hun geloof niet zou ophouden als Satan zou komen om hen te ziften als de tarwe.

De Heiland kende Petrus; Hij wist wat Hij

deed toen Hij Simon uit het schip riep om hem tot een visser van mensen te maken.

Hij wist toen Hij het avondmaal instelde en Zijn jongeren met Hem deed aanzitten, wat er zou gebeuren in diezelfde nacht.

Aan die woorden van zijn Meester mag Petrus zich vastgrijpen.

De kracht van die woorden wordt nu openbaar.

Hij weent bitter, maar de wanhoop wordt overwonnen.

De overmoedige Simon heeft niets meer van zichzelf om in te roemen; hij gaat al iets van de boodschap van het kruis verstaan.

Hij heeft niets anders over dan het woord van zijn Heer, Die hem riep terwijl Hij hem kende, Die bad voor het geloof van zijn discipel.

Zo leidt God Petrus door de crisis naar de enige troost in leven en in sterven, Jezus Christus de Man van smarten, de Heiland van zondaren. Daarin spreekt de Here ons allen toe.

Wie Christus als zijn Zaligmaker heeft aangenomen en tot de echte zelfkennis is gekomen, zal nooit op Petrus neerzien.

Welk kind van God schrikt niet steeds weer van de hardnekkigheid in de zonde die hij vindt in zijn hart?

Hoeveel malen verloochenen wij onze Meester niet.

Wat zijn wij blind voor eigen zonden.

Wanneer wij leven in het licht van Chris-

UIT DE INHOUD:

<i>Petrus' verloochening</i>	v. d. K.
<i>Christus' drieëinig kerkewerk</i>	C. V.
<i>Kerken in Schotland (I)</i>	J. M.
<i>Ons zingen in de kerk</i>	D. W. L. M.
<i>Rome tegenover de Reformatie</i>	J. M.
<i>Boekbespreking</i>	H. W. d. J.
<i>Ingezonden</i>	
<i>Persschouw</i>	C. V.
<i>Kritische krabbel</i>	Frater
<i>Van hier en ginds</i>	
<i>Kerknieuws</i>	

tus zullen wij onszelf steeds beter in onze verlorenheid leren kennen.

Maar dan zal in die verlorenheid het woord van Christus ons bewaren zodat wij niet treuren zonder hoop.

Immers wij mogen geloven dat de Heiland, Die ons in het Evangelie roept weet wat Hij doet, omdat Hij ons kent en doorgrondt.

Voordat wij Hem in vallen en opstaan leerden kennen, kende Hij ons.

Daarin ligt onze vrijmoedigheid, onze troost, onze zekerheid.

Haarl.meer.

Van der Kwast.

Christus' drieëinig kerkewerk

Om de kerk te „zien“, de kerk zoals ze nu leeft en strijdt en lijdt op de wereld, moet men Jezus Christus kennen, de verheerlijkte Heiland, die sinds zijn hemelvaart zit aan de rechterhand van zijn hemelse Vader. Of, anders gezegd: men moet, om die kerk te kunnen „zien“, door een levend geloof aan Hem verbonden zijn en blijven.

Maar daarmee is over wat nodig is om de kerk te kunnen „zien“ nog niet alles gezegd. Om oog te krijgen voor de kerk moet men namelijk niet alleen weten wie de Christus is en dat Hij nu in de hemel resideert! Neen, men moet daartoe ook een heldere kijk verwerven op zijn werk. En dan speciaal op dat werk, waarvan de kerk het resultaat, de vrucht is.

Daarover willen we nu wat zeggen.

Jezus Christus is de Verlosser, de volkomen Verlosser van allen, die de Vader Hem gaf. Hij is de Verlosser der wereld.

Om dat te kunnen zijn, is Hij in de mensheid ingegaan. Voor eeuwig. Hij is vlees geworden van ons vlees en bloed van ons bloed. Hij is ons in alles gelijk geworden, behalve in dat éne, dat Hij geen zondaar is. Maar toen Hij mens werd heeft Hij wel de zonde der wereld „op Zich genomen“. Naar het diepe woord van Paulus is Hij, die geen zonde gekend heeft, toen zonde voor ons gemaakt (2 Kor. 5 : 21).

En met de zonde nam Hij tegelijk op zich de éne, grote schuld der wereld. De oneindige schuld van de éne, grote, zonde der wereld. En daarna en daarom is, speciaal aan het kruis, Gods ongehouden toorn, de éeuwig toorn van God, op Hem neergeslagen. Zo

diep, zo ontzettend als Hij, leed nooit één sterveling. Hij onderging de eeuwige dood. Hij heeft alle lijden doorleden, dat in Gods wij heelal maar doorleden kon worden. Totdat Hij eindelijk kon uitroepen: „Het is volbracht“.

En zo, gedurende de ganse tijd van zijn leven lijdend, heeft Hij tegelijk in alles wat Hij deed de wet Gods, het eeuwige, oneindige gebod van de liefde tot God en tot de naaste gehouden. Hij heeft zijn God en zijn naasten altijd en in alles volkomen liefgehad.

Door deze grootse daad van gehoorzaamheid in arbeid en lijden, heeft onze Heiland de eeuwige verzoening tot stand gebracht tussen God en de gevallen mensheid. Aan Gods eisende en straffende gerechtigheid heeft Hij volkomen voldaan. Hij heeft het weer „goed“ gemaakt tussen God en de mensenwereld. Hij heeft de gerechtigheid en het leven verworven voor allen, die de Vader Hem gaf. Jezus Christus is nu onze gerechtigheid, onze heiligheid, ons leven, onze vrede, onze volkomen verlossing. Kortom: Hij **verwierf** voor ons het heil. En Hij is dat. „In Hem“ hebben we een volkomen verlossing.

En zo, door alles wat voor zijn volk bij God te doen was, ook metterdaad en volkomen in orde te maken, heeft Jezus Christus het recht verworven zich een gemeente, een kerk, te vergaderen. Hij mag die op grond van wat Hij op aarde deed, uitspreken uit de macht van Satan en van de zonde en van de dood. Hij kocht het recht daartoe voor de prijs van zijn verzoenend, zijn verlossend bloed.

Wanneer onze Heer Jezus Christus in feite

het recht heeft verworven om zich een kerk te vergaderen, begint Hij aanstonds met het wereldomvattende werk van de nieuw-testamentische kerkvergadering. En wel op de grote Pinksterdag.

Zeker, als Zoon van God, als de komende Christus, was Hij daarmee reeds „van den beginne” af bezig. En ook tijdens zijn verblijf op aarde, dus nadat Hij vlees was geworden, vergaderde Hij van moment tot moment de zijnen tot een gemeente. Hij deed dat op grond van zijn verzoeningsarbeid, die Hij ongetwijfeld toen nog wel niet had volbracht, maar die Hij in de volheid des tijds zéker tot stand brengen zou.

Op de Pinksterdag maakt Hij dan een begin met de vergadering van de nieuw-testamentische wereldkerk. Op grond van zijn geheel voltooide arbeid-van-verzoening en begiftigd door de Vader met alle „bevoegdheid”, alle „volmacht”, in hemel en op aarde (Matth. 28 : 18), gaat Hij van die dag af een gemeente roepen uit alle volken, natiën en tongen.

Op prachtige wijze heeft onze oude Heidelbergse kerk het werk van Christus, waardoor Hij zijn kerk in het leven roept en naar de heerlijkheid stuwt, getypeerd. Hij duidde het namelijk aan met de woorden: vergaderen, beschermen en onderhouden.

Christus **vergaderd** zijn kerk.

Dat moet eerst gezien en gezegd worden.

Reeds vóór zijn hellelijden en kruisdood sprak onze Heiland daarvan toen Hij zei: En Ik, zo wanneer Ik van de aarde zal verhoogd zijn, zal ze allen tot Mij trekken. Of, zoals er eigenlijk staat: tot Mij **slepen** (Joh. 12 : 32). De verheerlijkte Heiland, bekleed met „alle macht in hemel en op aarde”, rukt dag in dag uit degenen, die de Vader Hem gaf, en wier zonden Hij wegwies met zijn bloed, uit de macht van Satan, zonde en dood en maakt ze tot leden van zijn lichaam. Christus, zo predikt Paulus, **reinigt** zijn gemeente zowel van de schuld als van de verdorvenheid der zonde en door dat te doen **heiligt** Hij haar. Dat wil zeggen: Hij maakt haar los van alle vloek en ongerechtigheid en wijdt haar toe aan God de Vader en Diens dienst en lof. (Ef. 2 : 26, 27). Kortom: Christus trekt de zijnen uit de wereld, haalt ze daarna náár zich toe en neemt ze tenslotte op in het eeuwig Vaderhuis.

Degenen, die Christus zo uit het geweld van Satan en de door hem beheerste wereld losrukt, wegsleept, en tot zijn lichaam maakt, **bescherm**t Hij voorts ook met zijn geweldige hemel- en aarde omvattende macht. De machten der duisternis kunnen wel geducht in de kerk huishouden en haar op allerlei manier benauwen, maar haar doen ondergaan kunnen wij nooit. Gebouwd op het fundament van apostelen en profeten staat het huis der kerk onoverwinnelijk. Zelfs de poorten van het dodenrijk zullen haar nimmer overweldigen (Matth. 16 : 18). De verheerlijkte Heiland geeft aan de zijnen het eeuwige leven en ze zullen wis en zeker niet verloren gaan in eeuwigheid en niemand zal ze uit zijn hand roven (Joh. 12 : 28).

Maar behalve dat Christus de zijnen vergadert en beschermt, **onderhoudt** Hij hen ook. Zijn gemeente ontvangt van Hem dag in dag uit het brood des levens en het water des heils. Dat wil zeggen: Hij geeft Zichzélft aan hen te eten en te drinken. Is Hij niet het levende brood dat uit de hemel nedergedaald is? Zijn vlees is ware spijs en zijn bloed is ware drank. In woord en sacrament geeft Christus zichzelf en al zijn schatten en gaven aan de zijnen als de spijs hunner ziel. En wie Jezus Christus daarin als de eeuwige, hemelse spijs en drank ontvangen en genieten, leven tot in eeuwigheid.

* * *

Wanneer nu in de Catechismus gesproken wordt over het vergaderen, beschermen en onderhouden der kerk, waardoor Christus zijn kerk formeert en naar de voleinding leidt, moet men dit niet misverstaan.

Het is namelijk niet zo, dat deze drie werkzaamheden van onze Heiland drie afzonderlijke activiteiten, drie los naast elkaar staande daden van de Zoon Gods zijn. Geen sprake van. Dat drieërlei werk van Hem is niets anders dan drieërlei zijde, aspect, moment — of hoe men het verder ook noemen wil — van dat éne, machtige, alle tijden en landen vullende, werk van onze Heer en Koning, waardoor Hij zijn kerk te voorschijn roept, doet leven en overwinnen. In zoverre Hij zijn

kerk **vergaderd**, beschermt en onderhoudt Hij haar. In zoverre Hij zijn kerk **bescherm**t, vergadert en onderhoudt Hij haar. En in zoverre Hij haar **onderhoudt**, vergadert en beschermt Hij haar. Vergaderen, beschermen en onderhouden vormen tezamen het drieënige, het éne en ondeelbare kerkewerk van onze Heer en Heiland, waarmee Hij alle dagen vult van Pinksteren tot de jongste dag.

Willen we nu iets van de kerk zien, dan moeten we oog, of, beter gezegd, hár krijgen voor de drieënige arbeid van de verhoogde Christus. Dat wil zeggen: wij moeten daarin

betrokken zijn. We moeten daarvan „voorwerp” geworden zijn. Maar er ons ook aan dienstbaar maken. Want deze éne en ondeelbare arbeid van Christus is de **kern**, het **hart**, de **ziel** van de kerk. Daaruit komt ze op, daardoor wordt ze gedragen, daarvan leeft ze. Er is om zo te zeggen geen kubieke millimeter van de kerk of ze is vol van, ja dankt haar bestaan en voortbestaan alléén aan deze heerlijke, wonderlijke, nooit onderbroken activiteit van onze Heiland en Heer.

C. V.

Kerken in Schotland

(1560—1960)

I

In de aanstaande zomer hopen de kerken in Schotland voorzover zij van reformatorische oorsprong zijn, het vierde eeuwgetij van de reformatie in Schotland te gedenken. Het jaar 1960 is een goed jaar om eens aandacht in ons blad te geven aan het kerkelijk leven in het land van John Knox. Misschien komt er ook nog eens gelegenheid in de toekomst, iets te vertellen over de wijze waarop in de aanstaande zomer de oorspronkelijk gereformeerde kerken in Schotland de reformatie in hun land herdacht hebben. Er zijn in Schotland vandaag de dag, nogal wat kerkengroepen die van oorsprong gereformeerd of reformatorische zijn. Deze kerken zijn de **eigenlijke** Schotse kerken. Schotland is in de zestiende eeuw diep beroerd, grondig gegrepen door de prediking van het evangelie. Ik noem als voorbeelden de Kerk van Schotland (Church of Scotland), die men zou kunnen vergelijken met de Nederlandse Hervormde Kerk in ons land; voorts de verschillende vrije kerken als de Vrije Kerk (Free Church) en de Verenigde Vrije Kerk (United Free Church) en zo voort. We hopen ze zoveel mogelijk in ons artikelreeksje de revue te laten passeren. Schotland is het land van de vrije kerken. Het gaat Nederland in dit opzicht nog te boven. Indien het bestaan van Vrije kerken in een land, dit land stempelt tot een calvinistisch land, dan wint Schotland het wat zijn calvinistische karakter betreft van Nederland.

Overigens wil het bestaan van kerken van reformatorische oorsprong en het bestaan van vele vrije kerken niet zeggen, dat de geest der eeuw in bepaalde tijden buiten deze kerken is gebleven. Laten we dat niet denken. De geest van de Verlichting, de geest van het Rationalisme, de geest van het Modernisme en de Schriftkritiek van de vorige eeuw, de geest van het Neo-protestantisme en de geest van de Neo-orthodoxie van onze tijd hebben in de verschillende perioden van de kerkgeschiedenis ook hun invloed uitgeoefend in de kerken van reformatorische oorsprong in Schotland, evenzeer als deze verschillende tijd-geesten in de kerken in ons vaderland invloed hebben uitgeoefend. Maar evenals hier te lande is er in Schotland en in de Schotse kerken een volk gebleven dat ondanks de verleidende invloeden van de geest die niet uit God is, staande is gebleven bij de erfenis der reformatie, bij het geloof dat eenmaal den heiligen is overgeleverd. Wij willen trachten daarvan iets te doen zien. Met opzet drukken wij ons voornemen op een bescheiden wijze uit. Men onderschatte de opgave niet, om, zonder grondige kennis van kerken en volk en volksleven, te schrijven over de toestand en de positie ten aanzien van God en zijn Woord, bij en in die kerken. En grondige kennis van buitenlandse kerken, volken en situaties is niet gemakkelijk te verkrijgen wanneer men niet zelf een tijdlang heeft kunnen vertoeven of wonen onder zulk een volk. Onze moderne wijze van communicatie-oefening gaat vlot en snel. Krantenberichten, tijdschriftmededelingen, radioberechtiging.

Als we reizen dan reizen we snel. We vliegen ergens heen of doen het per auto of trein en vertoeven ergens enkele dagen en dan weten we het wel. Maar we weten nog zeer weinig en niets grondig. Een andere methode is dat we een paar Handboeken lezen over het betreffende land en de betreffende kerken. Dan kan onze kennis iets degelijker

zijn in bepaalde opzichten. Maar de smaak van het volk en het leven van een kerkvolk uit een land dat ons vreemd is, krijgt men uit Handboeken over kerkgeschiedenis niet te proeven. De vroegere tijden, toen er geen vliegtuigen, geen auto's en treinen waren, maar toen men een voetreis moest maken naar Rome, als men er wilde komen, en toen menige theologische student ging wonen in het buitenland om er te studeren, waren voor de communicatie-oefening niet zo kwaad. Beter dan onze tijd in menig opzicht. Onze tijd met zijn snelle en vlotte manier van reizen en van nieuws horen en van alles menen te weten over elkaar, kweekt een oppervlakkig geslacht dat veel denkt te weten, maar in werkelijkheid aan echte kennis nog niet is toegekomen.

Wij herhalen dat we willen trachten iets te doen zien van het leven van de kerken in Schotland. Als we door onze artikelen een weinig kunnen bijdragen tot het oefenen in bescheidenheid wat betreft onze oordeelsvorming over kerken in het buitenland en tot bescheidenheid wat betreft onze „correspondentie” met buitenlandse kerken en tot bescheidenheid wat betreft de „schone oecumene”, die wij, vrije en vrijgemaakte gereformeerde kerken in Nederland in deze tijd reeds menen te hebben, dan acht schrijver dezer artikelen, zijn bijdrage waardevol beloond.

We willen beginnen met te herinneren aan Knox, de reformator van Schotland.

Knox onwankelbaar als een rots.

Knox staat aan het begin van de reformatie in Schotland.

Van zijn hand tesamen met nog vijf andere John's, is de Schotse Geloofsbelijdenis van 1560.

Knox was de rotsman, begaafd met een vaste, onbuigzame wil om de Roomse dwaalleer weg te vegen uit Schotland en de evangelieprediking door te voeren, het hele land ten zegen.

God heeft deze man tot grote dingen in die eeuw willen gebruiken. Deze erkentenis betekent geenszins, dat men in alle opzichten het met Knox' meningen eens behoeft te zijn. Geenszins. God gebruikte deze man toen, in die eeuw, tot grote dingen. Tot de opruiming van de dwaalleer die in die tijd, zich groot gemaakt had in de kerk in Schotland evenals in de landen van het continent.

Deze uitspraak betekent ook niet, dat men het levenspatroon van Knox in alle opzichten zich in onze eeuw ten voorbeeld moet stellen. Telkens ontmoet men de mening in gereformeerde kringen, dat men groten in het koninkrijk Gods, mannen, die de HEERE in een bepaalde tijd heeft willen gebruiken om de zaak van zijn Rijk te doen vorderen, moet proberen te imiteren. Dat is een funeste mening. Een mening waaraan eigenlijk ten grondslag ligt de gedachte dat de HEERE een handje geholpen moet worden. Een handje geholpen moet worden doordat wij mannetjes proberen te knippen naar het patroon van die en die grote in het koninkrijk Gods. Een mening waaraan de gedachte ten grondslag ligt, dat de HEERE niet machtig is en niet wijs genoeg om Zichzélft de instrumenten te kiezen in Zijn vrijmacht die Hij in een bepaalde tijd nodig heeft voor Zijn zaak in een bepaald land. Een mening waaraan de gedachte ten grondslag ligt, dat wij het eigenlijk zijn, die moeten zorgen dat Hij Zijn deel zal krijgen. Een mening waarin de macht van de Here Christus, die Hem van de Vader gegeven is, niet wordt gehonoreerd zoals we dat behoren te doen.

Naast Knox als rotsman was daar in die eeuw de onbuigzame wil van de meerderheid van de adel om van de omwenteling van die eeuw, alle mogelijke persoonlijk voordeel te halen dat maar te behalen viel.

Ten derde was er in het spel van de toenmalige historische machten, de koningin-regentes, Maria de Guise en haar dochter Maria Stuart, de door haar tragische levensgang beroemd gewordenen. ¹⁾ Zij vroegen: hoe verzeker ik mij de macht? Voorts was er nog Elisabeth van Engeland. Haar hoofdvraag was naar het schijnt: hoe laveer ik zó, dat de Schotse aanspraken aan Engeland komen? Dit waren enkele van de voornaamste krachten die in de eeuw van de reformatie in Schotland, samen in het krachtenveld van de historie met en tegen elkaar botsten. De God der historie, de Christus, aan Wie alle macht gegeven is, heeft in dit krachtenveld de prediking van zijn Woord in Schotland grote kracht verleend zodat wereldse machten en krachten hebben moeten wijken en het veld hebben moeten ruimen voor de prediking.

De geschiedenis van de worsteling van deze krachten is een geschiedenis van bloed en leed en tranen. De geschiedenis van de reformatie der kerk in Schotland is een geschiedenis die onontwaaarbaar verweven is met de geschiedenis van de natie. In beide opzichten vertoont de geschiedenis van de Schotse

reformatie een sterke overeenkomst met de geschiedenis van de reformatie in ons eigen land. Ook hier te lande was de geschiedenis van de reformatie der zestiende eeuw, een geschiedenis van onzegbaar veel bloed, leed en tranen. Ook hier is de geschiedenis der reformatie een kerkhervorming geweest, die met de worsteling om nationale vrijheid is samengegaan op een wijze, die wij ons niet meer kunnen indenken. Ook hier bedreigt ons de foutieve houding, die we boven reeds signaleerden, dat we menen, dat wij moeten proberen te zorgen voor een telkens herhaald „da capo” van hetgeen eens is geschied. We zullen dat nimmer kunnen. De geschiedenis is leerzaam, maar onherhaalbaar. En zit ook zó boordevol fouten, zonden en zwakheden der christenen, dat ze reeds om déze reden voor ons nimmer ter imitatie kan dienen. Ze kan ons wel dienen om te zien hoe groot God, de God der historie is, Die Zijn werk wil laten bevorderen door de daden van zijn knechten, welke daden alle met zonden bevuurd zijn. Soms met heel veel zonden.

(Wordt voortgezet)

J. Meester.

¹⁾ „Der historische Flirt, den die Nachwelt mit Maria Stuart getrieben hat und die spätere romantische Vergoldung ihrer Person hindern am klaren Verständnis dieser und ähnlicher Situationen”. Joseph Chambon, Der Puritanismus, Zollikon, Zürich, S. 47.

Ons zingen in de kerk

Samen optrekken

Dat onze God een God-van-orde is, weten we allemaal. En dat wij dit bij onze kerkelijke zang meestal vergeten, constateren we mede allemaal. Reeds Chr. Huygens, de raadpensionaris, heeft in 1639 een pleidooi gevoerd voor een ordelijke en meer betamelijke kerkzang. Hij klaagde, dat er onder ons veeltijds meer gekrijst en geschreeuwd dan gezongen werd, en dat het er wel op leek alsof de grootste monden de prijs moesten winnen. En over de maat schreef hij, dat de hele zaak tegen elkaar botste, „de maten strijden als putemmers, d'een dalende zoveel d'andere rijst”. Huygens was hierin een goed volgeling van Calvijn, die zich een kleine eeuw tevoren reeds enkele pittige termen liet ontvallen over de onregelmatige zangers, die zich aan de kerkzang vergrepen zonder er iets van af te weten.

Misschien staat het er vandaag niet meer zó erg voor, in onze kerkelijke zang. Laten we het hopen. Maar er valt nog zeer veel te verbeteren, alvorens we de klassieke term „heilige kerkzang” kunnen gebruiken zonder te blozen.

Om meteen maar praktisch te zijn: wanneer moeten we beginnen? Het antwoord luidt natuurlijk: op het moment dat we **allemaal** beginnen. En dat moment wordt ons door de cantor, de zangleider, de organist, aangegeven.

Die inzet duurt een moment, een tijdeloos ogenblik. Wil er orde zijn, dan beginnen we tegelijk.

Nu is het vaak zo, dat de organist zijn voorspel afsluit, waarop een aantal kerkzangers het boekje grijpt om te zien welk vers werd opgegeven. Geen wonder, dat deze zangers niet present zijn op het ogenblik, dat de HEERE zijn oren neigt om naar onze stem te luisteren. Ze zijn niet present op het grote appél. Ze hebben geen „voorbodacht lied”, zoals de statenvertalers in psalm 92 zeggen. Ze wachten tot de meerderheid op gang is, en springen dan op de treeplank. Geen wonder, dat een wagen moeilijk op gang komt, met zoveel treeplanktouristen. Dat moest u met de elektrische trein eens doen!

Als uw organist goed is, als hij zijn vak verstaat en zich zijn verantwoordelijkheid voor een ordelijke, betamelijke kerkzang bewust is, dan zult u bij hem een vaste, bijna harde hand opmerken.

Zijn voorspel gaf u de gelegenheid, zich met de komende melodie vertrouwd te maken, en de tekst voor u te nemen. Zijn afsluiting is als een „geeft acht” voor de parade. De stilte, die na zijn voorspel volgde — een seconde, een halve seconde mis-

schien — dient om samen adem te halen. Het moment, waarop zijn eerste accoord tot uw oren doordringt, is hét grote moment van het samen optrekken. Wie dan niet paraat is, wie dan nog zijn plaats in de kerkelijke parade moet opzoeken, wie dan nog zijn jas aantrekt, zijn wapens bij elkaar zoekt, die verstoort niet alleen de orde, die sluit zichzelf niet alleen buiten de (meer dan ooit letterlijk op te vatten) gemeenschap der heiligen, maar die ontheiligt de ontmoeting tussen de HEERE en zijn bondsvolk.

En toch komt dit onder ons veelvuldig voor. Op dat stille moment, na de afsluiting van het voorspel, beginnen sommigen trompetterend hun neus te snuiten, geven een hoestsolo weg of maken op andere onweluidende wijze hun luchtwegen schoon. Als uw organist onder dit tumult weigert in te zetten, doch seconden lang rustig afwacht tot de heilige aandacht algemeen is — verwijt het hem maar niet. Wees maar blij met zulk een zangleider, die nog weet wat betamelijkheid, goede orde en heiligheid is.

Dit voor wat de aanvang betreft. Maar op die aanvang volgt het **samen optrekken** van Gods volk, dat op zijn grote parade zeer gewillig moge zijn. Het gaat niet alleen om een samen beginnen, maar ook om een samen eindigen, en zelfs om onderweg samen te blijven.

Er zijn van die reis-organisaties, die uw trein en hotelplan klaarmaken, maar die u tussenaankomst en vertrek geheel vrij laten. Daar moet u maar aan denken, wanneer u leest over de 18e eeuwse personalistische kerkzang, waar de kerkhistoricus Josua van Iperen over verteld heeft. Het moet in die eeuw van subjectivistische vroomheid een bende zijn geweest met de kerkzang. Ieder zong maar net als het hem

lustte: de een draaide krullen, de andere deed alle tussentrapen even aan alsof het muizentrapjes waren, de derde ging op zijn geliefde woorden zitten uitrusten alsof het betonnen paddestoelen zijn, de vierde was al klaar wanneer de anderen nog enkele regels te goed hadden — het geheel leek meer op een jodenkermis dan op de orde van het huis Gods, en wanneer niet een erkende serieuze historicus als van Iperen ons deze tekening had nagelaten, zouden wij het ternauwernood (of niet) geloven.

Toch, we mogen deze Breugeliaanse kermis ons voor gezegd houden. Als wij ons afvragen hoe het zover gekomen kan zijn in de Nederlandse kerken, waar de Engelse Spurgeon nog de vorige eeuw de stieren van Bazan heeft horen brullen, dan menen wij dat de oorzaak ligt in een personalistische vroomheid, welke zijn zetel vindt in een bevindelijk hart, en in een afwezigheid van gemeenschapszin. Waar schapen zich losmaken van de kudde zijn zij tot dwalende schapen geworden. Waar wij ons losmaken van de gemeenschap der heiligen, zijn wij buitenkerkelijke sectariërs geworden. Waar wij onze vroomheid willen belevan los van de kerk, los van de broeders, vrij van het gezamenlijke loffer, vinden wij geen zaligheid. Wanneer sommige „tragen van hart” menen hun invloed op het tempo te mogen aanwenden, door telkens een lettergreep achter de anderen aan te komen, dan werken zij niet constructief maar destructief. Stel u even die ernstige broeder voor: hij begint een tel later dan de anderen, om te laten gevoelen: niet zo hups, niet zo zwierig. En hij eindigt elke regel ook een tel later dan de anderen, om te laten horen: nu ben ik er pas, ziet en aanschouwt mijn eerbiedwaardig tempo. Aan het slot van het couplet laat hij nog eens nadrukkelijk de laatste lettergreep horen, opdat de ganse vergadering het hore en verneme: eerst nú is een serieus mens klaar, en dat in tegenstelling tot het lichtzinnige tempo van de meerderheid. Maar één ding vergeet die ernstige broeder, en dat is: wanneer hij een tel later begint en een tel later eindigt dan de meerderheid, heeft hij niet langzamer dan die anderen gezongen, maar alleen iets later dan de anderen. Overigens in het zelfde gewraakte tempo! En zijn effect is alleen, dat hij niet samen met de gemeente optrok, doch de goede orde verstoort.

Bovendien induceert de linkse ketterij altijd een rechtse ketterij. Wanneer een diep doorgezakte zware broeder meent achter de kerkzang aan te moeten komen, zijn er altijd wijsneuzen, die deze verdragingsfactor trachten te neutraliseren door een lettergreep voor de gemeentezang uit te zingen. Ook zij beïnvloeden die zang niet in zijn tempo — maar alleen in zijn ordelijkheid. Ook zij trekken niet met Gods volk op, maar helpen de orde verstoren.

Wat dan? De gemeente Gods moge als één man optrekken. De gemeenschap der heiligen zoeken, door **naar elkander te luisteren**. De gemeenschap met de HEERE zoeken, door daar te zijn, waar de kerk is. Dienstvaardig tot zijn eer: zeer gewillig ten dage van zijn heikracht, op het moment van zijn troepeninspectie. Paraat, op zijn post, in het gelid. Want onze HEERE is een God van orde. Hij bemint alles wat ordelijk, betamelijk, welluidend is.

D. W. L. M.

Rome tegenover de Reformatie

Tolerantie?

Nederland is vrijwel het enige land in West-Europa, waar de Reformatie een eigen politieke gestalte gekregen heeft. Verschillende landen in West-Europa worden zelfs rooms-totalitair geregeerd.

Nu er tussen de landen van West-Europa steeds meer samenwerking komt, wordt de vraag hoe in politiek opzicht de verhouding van Rome tot de Reformatie is, wel bijzonder actueel.

Voor dit vraagstuk vraagt T. Knecht de aandacht in het onlangs verschenen boekje „Rome en Reformatie in Europa en Neder-

land” (uitg. N.V. De Banier - Utrecht).

We moeten helder beseffen, zo schrijft deze, wat de Reformatie van Rome gescheiden houdt, ook al zal samenwerking wellicht nodig zijn. De belangrijke vraag is hier, wat het rooms-katholicisme denkt van de geestelijke vrijheid. Daarbij kunnen we niet ontkomen aan de conclusie, dat Rome geen geestelijke vrijheid kan erkennen. „De dwaling heeft tegenover de waarheid geen rechten”. (blz. 17).

Rome aanvaardt wel tolerantie, maar niet als beginsel, doch alleen uit noodzaak wegens redenen van algemeen belang. Wanneer nl. de kwade gevolgen van tolerantie kleiner

zijn, dan het grotere kwaad van de ontvrachting van de gehele samenleving.

Verdrukking van kleine minderheden is voor Rome een rechtvaardige zaak. (blz. 18).

Van r.k.zijde wordt dan ook het liefst over „verdraagzaamheid” gesproken en niet van „geestelijke vrijheid”, zo merkt Knecht op. (blz. 48).

Knecht voert ons in zijn geschrift naar verschillende Europese landen, waar het rooms-katholicisme overwegende invloed heeft. Hij laat zien, dat in deze landen van geestelijke vrijheid, als een onvervreemdbaar recht, geen sprake is.

Spanje.

Knecht begint met wat over Spanje, het land, dat door een fanatiek catholicisme beheerst wordt, te vertellen.

Kerk en overheid steunen hier elkaar wederkerig. Ze moeten elkaar ook steunen. De kerk kan in Spanje de politiemacht van de overheid niet missen ter garantie van haar bestaan en tot afdwijing van uiterlijke religiositeit.

Van Protestantse zijde werd mij in Spanje eens verzekerd, dat de Spaanse bevolking in feite niet rooms, maar godsdienstloos is. Slechts een aantal kerkelijke leiders dwingt met behulp van de sterke arm der overheid de bevolking de uiterlijke verplichtingen der roomse religie na te komen. Tot meer is de overheid uiteraard ook niet in staat.

De grote meerderheid van de bevolking staat echter tegenover de kerk onverschillig en ten dele zelfs sterk afwijzend. Protestantse verzekerden mij, dat de bevolking, mits niet aangestoot door de geestelijkheid, hen niet lastig viel.

Een wegvallen van de steun van de staat, vrijheid van godsdienst, afschaffing van de roomse staatsgodsdienst zou dan ook betekenen, dat Spanje ook uiterlijk een vrijwel godsdienstloze natie zou worden. Een situatie, waar zelfs protestanten in Spanje voor huijveren.

Nu is het in Spanje zo, dat de grondwet officieel wel spreekt over godsdienstvrijheid.

In de „Fuero de los Espanoles”, de Spaanse grondwet, staat in art. 6 te lezen: „Het belijden en uitoefenen van de katholieke godsdienst, die staatsgodsdienst is, geniet officiële bescherming. Niemand zal vanwege zijn godsdienstige overtuiging lastig gevallen worden, noch wegens het in eigen kring uitoefenen van zijn eredienst. Andere openbare plechtigheden of betogingen dan die van de katholieke godsdienst zijn niet toegestaan”.

Hoewel deze bepalingen betekenen, dat protestanten niet naar buiten mogen optreden, zou men op grond hiervan aan de andere kant toch wel mogen verwachten, dat de protestanten vrijheid hebben voor het houden van eigen diensten in zelf gestichte kerkgebouwen.

Helaas wordt getracht door bepaalde interpretaties de betekenis van dit grondwetsartikel te wijzigen in voor protestanten ongunstige zin.

Knecht wijst er in dit verband op, dat de houding van de plaatselijke geestelijkheid hier van grote betekenis is.

Hij had daarbij ook nog kunnen wijzen op de ongunstige invloed, die het concordaat tussen Spanje en de „Heilige Stoel” in dit opzicht gehad heeft.

In dit concordaat staat nl. het volgende te lezen:

„art. 1. De rooms-katholieke apostolische godsdienst blijft enige godsdienst en zal alle rechten en voorrechten genieten, die daaruit voortvloeien in overeenstemming met de goddelijke wet en met het kerkrecht.

art. 2. De Spaanse staat erkent de Katholieke kerk als een volmaakte maatschappij, en garandeert haar de vrije en volledige uitoefening van haar geestelijke macht en van haar rechtsmacht, zowel als de vrije en openbare uitoefening van haar eredienst”.

In een toegevoegd protocol, dus niet in het concordaat zelf, is dan nog opgenomen de bepaling, dat op het nationale grondgebied art. 6 van de grondwet van kracht blijft.

Juist dit concordaat is aanleiding geweest tot de interpretatie van art. 6, dat de daarin gewaarborgde vrijheid voor protestanten alleen buitenlanders betref.

Ook al aanvaardt men deze uitleg niet, wel is duidelijk, dat alle openbare aankondigingen, aanduiding van gebouwen als kerk, uitgaven van kerkelijke bladen, drukken van bijbels e.d. niet toegestaan worden.

Ook de vrijheid van onderwijs is een grondwettelijk recht der Spanjaarden, maar krachtens het concordaat moeten alle scholen door katholieke beginselen beheerst worden. Protestantse scholen zijn dan ook gesloten. Ja, zelfs het Evangelisch seminarium in Madrid valt hieronder.

Sinds korte tijd kent Spanje een huwelijks-wetgeving, die ook met de protestanten rekent. Maar hoe?

Het kerkelijk huwelijk is uiteraard de normale vorm van huwelijksluiting.

Een niet-r.k. echtpaar kan voor de rechter trouwen, mits men aantoon niet katholiek te zijn.

Over de huwelijksaanvraag brengt de bisschop echter advies uit aan de rechter en vele bisschoppen zijn van oordeel, dat alle katholieke gedoopten katholiek zijn en blijven.

Dat betekent, dat de protestanten langs een lange rechtelijke procedure moeten trachten toch op wettelijke wijze gehuwd te raken.

Een dergelijke procedure heeft vaak resultaat. Het is echter niet maar een lange, maar ook zeer kostbare weg. En de protestanten zijn vaak niet in staat deze weg te bewandelen wegens hun financiële positie.

Sluiting van kerken, boetes, gevangenisstraffen wegens niet betaalde boetes zijn voorts aan de orde van de dag.

Het aantal protestanten, naar schatting ongeveer 35000 op een totale bevolking van 28 miljoen is blijkbaar te klein om op tolerantie aanspraak te kunnen maken.

De conclusie kan geen andere zijn, dan dat onze protestantse broeders in Spanje verdrukt en geplaagd worden wegens hun godsdienstig belijden. Betekent dit nu, dat wij ons van Spanje moeten afwenden?

Spanje heeft al voor enige jaren een verdrag van militaire bijstand met de Ver. Staten gesloten. Het is lid van de U.N.O. en wil blijkbaar ook gaarne toetreden tot het Atlantisch pact.

Nu blijkt uit de geschiedenis, dat Spanje niet helemaal ongevoelig is voor druk van buiten af.

Dit valt te begrijpen. Immers als samenwerking met het buitenland belangrijk genoeg is, dwingt dit naar r.k. opvatting tot tolerantie.

Knecht maakt melding van het feit, dat de Britse Ambassade indertijd geprotesteerd heeft tegen de confiscatie van duizenden bijbels en dat ook Truman vroeger op onbewimpelde wijze kritiek heeft uitgeoefend. Deze kritiek heeft wel enig effect gehad.

Volgens de opvatting van Knecht houden de Amerikanen zich thans geheel gedekt. Of dit laatste geheel juist is, betwijfel ik. Wel is waar, dat ten tijde van Trumans presidentschap meer openlijke kritiek op de onderdrukking der protestanten werd uitgeoefend.

Maar zou het Westen juist door een nauwere binding van Spanje aan het Westen niet nog meer effectieve druk ten gunste der protestanten kunnen uitoefenen?

Een eenvoudig isoleren van Spanje is politiek gezien niet zo'n gelukkige zaak. En helpen we de protestanten in Spanje ermee?

Overigens is het uitoefenen van een dergelijke druk geen gemakkelijke zaak. Spanje zal immers geen openlijke inmenging in zijn binnenlandse aangelegenheden dulden.

Portugal.

Een isoleren van Spanje is ook weinig consequent, wanneer men ziet, dat Portugal wel als partner in het Atlantisch pact geaccepteerd wordt.

Over de dictatuur, die in Portugal heerst horen we weinig. In dit land heerst echter een regiem, dat weinig minder straf is dan het Spaanse. Ook hier is de vrijheid een zeer schaars toegemeten artikel. Evenals in Spanje, zo vertelt Knecht, vormt het catholicisme hier slechts een dunne laag fineer over een in wezen heidense geloofskern. Voorzover ik dit uit eigen aanschouwing kan controleren, meen ik, dat deze typering juist is.

Ook in Portugal is het aantal protestanten gering. Volgens Knecht bedraagt het aantal belijdende leden ongeveer 10.000, terwijl er 50.000 min of meer geregelde kerkgangers zijn.

Eeuwenlang heeft men getracht door verschrikkelijke vervolgingen het Protestantisme uit te roeien, maar ook hier is men daarin niet geheel geslaagd.

De Portugese grondwet, die openbare en private uitoefening van alle godsdiensten,

evenals vrijheid van drukpers waarborgt, schijnt heel wat te garanderen. In feite echter wordt met overheidsmacht getracht het protestantisme terug te dringen.

Bouw van nieuwe kerken wordt bemoeilijkt. In vele plaatsen wordt tegenover de protestanten broodroof gepleegd.

Publiciteit in dagbladen, radio etc. zijn verboden.

Het schijnt, dat de dictator Salazar persoonlijk vervolging van protestanten weet te voorkomen. Een meer fanatieke opvolger kan de toestand echter direct veel slechter maken. Wanneer men leeft onder de dictatuur weet men niet, wat de dag van morgen brengen zal.

Italië.

Nu kan men opmerken, dat Spanje en Italië dictatoriaal geregeerde landen zijn en als zodanig niet als maatgevend beschouwd mogen worden voor de houding die Rome tegenover de Reformate aanneemt.

Knecht vertelt in zijn boek echter ook over Italië en Oostenrijk. Ook in deze landen hebben eeuwenlang bloedige vervolgingen tegen de protestanten gewoed. Ook hier zijn echter kleine groepen protestanten overgebleven. Ongeveer 0,3% van de bevolking is protestant.

In Italië verkeert de r.k. kerk in een zeer bevoorrechte positie, hetgeen deze kerk niet belet te trachten de rechten der protestanten toch nog te beknotten.

Ook sociale en economische druk blijft niet achterwege.

In de steden is de toestand wat beter voor de protestanten, dan op het platteland, omdat de steden meer anticlericaal zijn.

In Italië kost het protestants christen zijn offers.

Voor de christelijk democratische partij heeft men over het algemeen dan ook weinig sympathie. De meeste protestanten stemmen socialistisch.

De komst van de geallieerden heeft voor de protestanten verbeteringen gebracht. Zodra echter de christen-democraten in 1948 de meerderheid verkregen hadden, trachtten zij de protestanten van de verkregen rechten te beroven.

De rechten door de grondwet gewaarborgd trachtte men zelfs aan te randen met een beroep op de oude fascistische wetgeving ten aanzien van de religie.

Het feit, dat de chr. democraten in 1953 de meerderheid weer verloren, leidde tot een wat verdraagzamer houding tegenover de protestanten.

Oostenrijk.

In Oostenrijk is de situatie voor de protestanten de minst ongunstige. Niet wegens een andere houding der roomsen, maar wegens de politieke verhoudingen. De protestanten maken 7% van de bevolking uit. Politiek zijn ze of christen-democraat of socialist, en enkelen ook liberaal.

Daar de chr. democratische en de socialistische partij ongeveer evengroot zijn, hebben ze beide de stemmen der protestanten zeer nodig. Hoewel na de bezetting de druk op de protestanten wat groter werd, gedraagt men zich tegenover hen om politieke redenen toch voorzichtig.

Een eigen politieke formatie van protestanten is ook in Oostenrijk, gezien het piëtistisch karakter van het protestantisme daar, niet te verwachten.

Wat zegt Rooms Nederland ervan?

Na deze rondblik over verschillende landen stelt Knecht de vraag, wat Rooms Nederland daar nu van zegt.

Dan blijkt, dat over het algemeen wel gepleit wordt voor verdraagzaamheid tegenover andersdenkenden, maar dat een beroep op het onvervreemdbaar recht der geestelijke vrijheid toch gemist wordt.

Dat kan ook niet anders.

Naar roomse opvatting is de geopenbaarde godsdienst zuiver en volledig te vinden in de r.k. kerk. Deze kerk heeft een zo helder inzicht in de staatkundige vragen, dat zij door Gods genade geroepen is en ook in staat is leiding te geven aan het leven binnen de natuurlijke orde.

Verdraagzaamheid geldt alleen als norm, als het niet anders kan, waarbij dan het belang van de r.k. kerk op heel de aarde in het oog gehouden wordt.

Wanneer de r.k. kerk alleen zeggenschap heeft en men consequent wil zijn, dan moet dit leiden tot onderdrukking van alle andere godsdiensten.

Nu verklaart men van r.k. zijde, dat men deze onverdraagzaamheid toch niet zonder meer zal toepassen. Immers men kent ook eerbied voor de menselijke persoonlijkheid. Men erkent het gebod der naastenliefde. In de praktijk zal men dan ook niet te snel grijpen naar het middel der onderdrukking, maar de mogelijkheid ligt er.

Wel is waar voelen vele roomsen er zelf weinig voor, maar wanneer de kerk het zou gebieden, dan moet men de stem van zijn geweten het zwijgen opleggen.

Principieel kan een roomse niet verder komen dan een door de feitelijke omstandigheden gewenste tolerantie.

Onze roeping.

Het is niet mijn bedoeling elke band met Rome af te wijzen.

Ik onderschrijf nog met Groen van Prinsterer, dat roomsen en protestanten tegen het ongelooft een gemeenschappelijk belang hebben.

Op het punt der geestelijke vrijheid, evenals vele andere punten gaan Rome en de Reformatie echter geheel verschillende wegen.

Juist het nauwere samengaan van de West-Europese landen (ik constateer dit alleen als feit) moet ons doen beseffen, dat wij als Nederlandse protestanten een bijzondere verantwoordelijkheid krijgen voor onze geloofsgenoten in de door Rome beheerste landen van Europa.

Ik wil eindigen met het citeren van het slot van het geschrift van T. Knecht: „Wat wij wel weten: de taak waarvoor christenen staan die de evangelische vrijheid liefhebben. Zij dienen het contact met hun broeders over de grenzen te versterken, hen meer en meer te steunen door gebed en daad; door en in dit werk de eigen, vaak zo verslapte gelede- ren geestelijk te versterken, zich weer helder bewust te worden van hun reformatorisch erfgoed.

Zij dienen in alle contacten, waarin zij staan met rooms-katholieke landgenoten, met rooms-katholieke Europeanen, met rooms-katholieken van waar dan ook, te werken aan de bewustwording van hen, die zeer vaak de principes van de eigen kerk niet kennen. Zij dienen te staan, zonder enghartig anti-papisme, zonder enige concessie aan de tactiek voorgeschreven door kortzichtig eigen belang, te staan in het principiële isolement van hen, die om Gods wil niet anders kunnen, voor christelijk geloof, voor evangelische vrijheid!”

J. Meulink.

BOEKBESPREKING

RICARDO OVER DA COSTA

Door de onvermoeibare nasporingen van de Italiaanse economist Piero Sraffa zijn wij nu in het bezit gekomen van de volledige werken en correspondentie van David Ricardo.¹⁾ Niet lang geleden is het tiende deel door de Cambridge University Press gepubliceerd dat bibliografische verscheidenheden bevat.

Uit dit deel wil ik ten behoeve van de lezers van „Opbouw” enige opmerkingen van Ricardo over Mr I. Da Costa en over zijn bezoek aan Nederlandse steden mededelen. Vooraf echter enkele opmerkingen over Ricardo zelf.

David Ricardo (1772—1823) stamde uit een oud geslacht Portugese Joden, die in de 17e eeuw in Amsterdam hun toevlucht hadden gezocht. Zijn vader vestigde zich in Londen op jeugdige leeftijd, maar onderhield nauwe zakelijke en persoonlijke contacten met Nederland. Hij zond zijn zoon David op elfjarige leeftijd naar Nederland, teneinde in Amsterdam een school te bezoeken. Gedurende twee jaar hield David verblijf bij een oom, waar ook Rebecca Ricardo, de jongste dochter van een andere oom, David Israel Ricardo († 1778) een tehuis had gevonden. Deze nicht Rebecca trouwde met Daniel Da Costa, en uit het huwelijk werd in 1798 Izaäk da Costa geboren. Izaäk de Costa was dus een achterneef van David Ricardo, de econoom.

David Ricardo huwde in 1793 de dochter

van een Quaker, hetgeen leidde tot een breuk met zijn familie en zijn uitstoting uit de Joodse gemeenschap. De vader verbrak de zakelijke relaties met de zoon, die echter zeer goed in staat was voor zich zelf te zorgen. Toen David Ricardo in 1823 overleed liet hij een vermogen achter dat becijferd werd op minstens £ 675.000.— Daar een pond sterling in die tijd ruim f 12.— waard was, betekende dit ruim 8 miljoen guldens, waarvan de koopkracht bovendien belangrijk hoger was dan vandaag.

Naast de zakelijke activiteiten schreef Ricardo over economie en bemoeide zich met de politiek van zijn dagen. Hij was de grootste econoom van de eerste helft der vorige eeuw, de centrale figuur van een kring waartoe de top van de Engelse intelligentsia van die tijd behoorde. Met Thomas Robert Malthus, Jeremias Bentham, James Mill (de vader van John Stuart), Say en de Simondi was hij persoonlijk bevriend; dit waren allen figuren die in sociaal, economisch, politiek en filosofisch opzicht een verregaande invloed uitoefenden, niet slechts in hun eigen tijd, maar tot op vandaag toe.

Ricardo's economische ideeën zijn trouwens sinds de tweede wereldoorlog van groot belang geweest bij de ontwikkeling van de zgn. economische groeitheorie.

In 1822 maakte Ricardo met zijn gezin een grote reis over het Europese continent, geheel conform de gewoonte van vooraanstaande personen uit die tijd. Hij bezocht Nederland, België, Duitsland, Zwitserland, Italië en Frankrijk. Over zijn wederwaardigheden schreef hij bijna elke dag een brief aan een in Engeland achtergebleven dochter. Typisch, dat er zo weinig verandert: Ricardo bezocht in 1822 met hetzelfde touristisch élan als wij het fort Ehrenbreitstein bij Koblenz, de Giesbach watervallen aan het Briener meer en de kunstschaten in Florence.

Aan de andere kant: we glimlachen wanneer wij vernemen hoe het bezoek aan de St. Bavokerk verliep: „In Haarlem hoorden wij in de Kerk het grote orgel, dat ongetwijfeld een wonderlijk en krachtig instrument is. De organist leek grote bekwaamheid te bezitten, en zijn imitatie van een storm met hevige donder en bliksem werd bewonderenswaardig goed uitgevoerd. Ik moest hem 12 gulden voor dit bewijs van zijn talent betalen, wat ik veel te veel vond voordat hij begon, maar een meer bescheiden bedrag voordat hij geëindigd was”.²⁾

Dat het in die dagen (juli 1822) in Nederland nog goed leven was, vernemen wij uit Ricardo's opmerking: „Op de manier van John Bull verliet ik Engeland met een overdreven idee van de rijkdom en grootheid van Engeland, dat langzamerhand teruggebracht wordt tot een meer sobere en juiste schatting. De steden van Vlaanderen en bovenal die van Holland geven bepaalde aanwijzingen van grote rijkdom. De havens zijn vol met schepen — de opslagplaatsen zijn vol goederen en de huizen zijn eerste klas, en worden bovendien zo schoon en netjes gehouden dat er geen twijfel aan de rijkdom van hun bewoners kan overblijven. Ik zie Holland weer met genoeg terug...”³⁾

Tijdens het bezoek aan Amsterdam bracht Ricardo enige tijd door bij de familie Da Costa. Rebecca, de moeder van Izaäk was in februari 1822 weduwe geworden van Daniël Da Costa „...die een zeer respectabel man was. Hij heeft haar in comfortabele omstandigheden achtergelaten, met één kind, een jongen, ongeveer 24 jaar oud die even voor zijn vaders dood getrouwd was, en die met zijn vrouw bij zijn moeder inwoont. Mevrouw Da Costa ontving mij op allervriendelijkste wijze, en gaf de wens te kennen je moeder en zusters te ontmoeten. Ik nam hen de volgende morgen mede, en wij besloten haar uitnodiging, om dezelfde avond op de thee te komen, te aanvaarden. Mr I. Da Costa, de zoon, werd aan mij voorgesteld — hij kwam dezelfde avond naar ons toe en ik had de gelegenheid om met hem over verscheidene onderwerpen te converseren. Ik had veel over zijn grote talenten gehoord voor ik hem gezien had — hij was mij aangeprezen als één van de allerbeste dichters in Holland. Over zijn verdiensten in deze afdeling der wetenschap zou ik niet kunnen oordelen, zelfs indien hij in een taal schreef die ik kende. Er was mij verteld dat hij ook een metafysicus was en in 't algemeen een goed geïnformeerd

man. Ik vond hem een jonge man met uitstekende eigenschappen, die veel had nagedacht en gelezen — hij drukte zich in het Frans vloeiend en welbespraakt uit. — Hij zou in een publieke vergadering een goed figuur hebben geslagen indien zijn stem beter ware; er is iets in zijn stem dat niet bevalt. Hij heeft veel op zichzelf geleefd, hetgeen naar mijn mening een groot nadeel voor hem is, want hij spreekt zijn meningen uit alsof het onmogelijk zou zijn dat hij ze ooit zou veranderen, en alsof er geen kans zou bestaan dat hij tot de verkeerde conclusies gekomen kan zijn, ook betreffende punten waarover de wereld reeds lang verdeeld is. In politicus is hij bijna een verdediger van het absolute regeringsstelsel; hij heeft geen enkel correct begrip betreffende invloed van de volksvertegenwoordiging op de regering, noch over garanties voor de vrijheid.⁴⁾ Ten aanzien van deze punten zijn zijn inzichten vrij ruw, — hij heeft over deze onderwerpen gelezen, maar hij heeft niet genoeg gelezen. Ik heb hem een of twee boeken aanbevolen, maar ik denk niet dat hij ze zal lezen — zijn geest is nu gericht op de geschiedenis en oudheden van Spanje en Portugal, over welk onderwerp hij in 't Frans aan 't schrijven is, en, naar ik meen, van zins is te publiceren”.⁵⁾

Tot zover de passages uit Ricardo's brief van 27 juli 1822. P. Sraffa plaatste een noot onderaan deze pagina, waarin staat: „Isaac Da Costa (1798—1860), dichter en theoloog. Hij was nu in het stadium een bekeerling tot het christendom te worden en werd op 20 oktober 1822 gedoopt te Leiden, samen met zijn vrouw en zijn neef Abraham Capadose”.

Hiermede wil ik deze bijdrage besluiten. Honderd jaar geleden overleed Mr I. da Costa. Zijn ontmoeting met één der grootste denkers van de economische wetenschap, op een keerpunt in zijn leven, leek mij de moeite van het releveren waard.

H. W. de Jong.

1) The works and correspondence of David Ricardo, edited by Piero Sraffa. Volume X, Biographical Miscellany. Published for the Royal Economic Society. Cambridge University Press.

2) Vol X, pag. 204.

3) Vol X, pag. 197.

4) De Engelse passage, die vrij moeilijk vertaalbaar is luidt hier: „In politics he is almost an advocate for absolute government; he has not any correct notions of representative government, nor of securities for freedom”. Men dient hierbij te bedenken dat de beweging, die een meer democratische regeringsvorm (representative government) nastreefde, onder invloed van Hume, Bentham en Ricardo in Engeland reeds vaster voet had verkregen dan op het continent. Men onderkent echter de botsing tussen het Conservatisme van Bilderdijk en Da Costa enerzijds en het Liberalisme van Bentham, Mill en Ricardo anderzijds.

5) Vol X, pag. 207/208.

INGEZONDEN

De les van Artis.

Het is al weer een kwart eeuw geleden, dat ik met de Gereformeerde jeugdclub de Artis bekeek. En sinds ben ik altijd huiverig gebleven voor zó'n instituut! Leeuwen, luipaarden, aasvreters, moorddadige insecten, van alles kom je daar tegen. Wel zie je alles veilig achter tralies of een glaasje, maar een sprake gaat er van uit! Als jeugdleader bekruipt je de angst, dat de „jongelui” die spraak óók zouden horen.

Ik hoorde ze weer bij de exegeze van „het was goed” door Ds Telder in ons blad. Hij was daar in de lijn van vele Gereformeerde theologen. Om hem voor alle verdenking te vrijwaren!

Want de taal van al dat beestenspul is er een van dood en vernietiging. Het ene beest is volmaakt in bouw voor de aanval en om te doden; anderen weer zijn onvoorstelbaar schoon op de vlucht en verdediging ingericht. Artis zou alleen maar bewondering voor de Schepper van dit alles wekken, als de exegeze van Ds Telder ons in de prille jeugd, zij het met andere woorden, niet was ingepompt. Nu krijgen we ook een gevoel van onbehagen. Want de vraag dringt zich op, hoe dat kán: het éne dier van nature aanvaller en het andere slachtoffer?

Van tweeën één: aanval en verdediging, eten

en gegeten worden zijn vóór-lapsarisch — en zo kunnen we de bovenval weer drijven — of Darwin had toch gelijk met zijn bewering, dat de schepselen zich aanpassen en daardoor erfelijk in hun soort veranderen.

Als de leeuw bovenvals geen vlees kreeg, moet hij wel stroo hebben gegeten, als in het visioen van Jesaja. Moest hij toen reeds wel voor de jacht gebouwd zijn?

Darwin heeft onder ons geen goede pers. Daardoor stelt Artis ons voor een probleem. Kan het ook een les leren?

In zijn proefschrift schreef wijlen Dr Dam over „die heerlijke paradijstaal”. Hij bedoelde niet de heerlijkheid van het gebruik daarvan, maar de structuur en taalschat. Die was voor hem een scheppingsgegeven. Deze gedachte bracht dadelijk het probleem mee, hoe het dan met de veranderingen in de taal stond. Want het is duidelijk, dat de „Vaderen van Dordt” een ander Nederlands spraken, dan wij nu. Dr Dam zocht de oplossing zo, dat de (paradijs)taal als concreet gegeven de geopenbaarde wil van God is; wijzigingen vinden subjectief plaats als menselijk zondigen tegen de taalnorm. Achteraf kunnen we zeggen, dat ze de verborgen wil van God waren.

De taal behoort dus eigenlijk een onveranderlijk gegeven te zijn. Ik geloof, dat Dr Dam met deze opvatting in hetzelfde gedachtenklimaat was, als Ds Telder: wat volmaakt is, beweegt niet, verandert niet. Zo is de god van Aristoteles de Onbewogen Beweger; de Scholastische god „eigenlijk” niet in staat om berouw te hebben; de mens straks in heerlijkheid volgens Prof. K. Schilder zonder bloedsomloop, ademhaling, vegetatie (en toch zijn dat dingen, die voor een lichaam essentieel zijn!); is er in de nieuwe bedeling een „tijd” zonder opvolgende momenten.

Als bijdrage voor oplossing van de vragen, die hier rijzen, opper ik de mogelijkheid, dat het begrip „volmaaktheid”, „goed”, dat de exegese van Ds Telder bepaalt, misschien nog realistisch is.

Het Realisme is één van de voornaamste denkrichtingen uit de Oudheid. Het betekent ongeveer, dat achter de veranderende werkelijkheid, die wij zien, een andere, eeuwige, onveranderlijke schuilgaat, die de ware werkelijkheid is. Vooral dat „onveranderlijk” is een kernmoment.

Maar als we dat element nu eens schrapten uit ons begrip van volmaakt en goed?

Dan is de zomerchrysanthe, die in ons tuintje in vijf maanden opkomt, bloeit, zaad geeft en sterft, en daarmee zijn opdracht volbrengt: goed, volmaakt. Hoewel hij geen dag zonder verandering was. Dan is het te begrijpen, dat het korte leventje van een ééndagsvlieg toch volledig zijn taak vervuld heeft, en in al zijn korthed dus „goed” was. Dan kan men er zelfs oog voor krijgen, dat de schepselen als nevenfunctie ook de taak toebedeeld kregen om te moeten dienen tot onderhoud en levensopbouw van andere schepselen. (En wat zijn er veel van het sterven van andere afhankelijk!)

Dan zou Artis ons de les kunnen leren, dat alle leven een dienende functie heeft in het grote geheel. Een functie, waarbij het zelf tenslotte ondergaat.

En dat aan de kosmos met deze structuur „bovenvals” rustig het praedicaat „goed” gegeven kon worden.

Een bezoek aan Artis met de Gereformeerde jeugdvereniging hoeft de leiders dan geen angsten te bezorgen.

Maar, om weer naar de exegese van Ds Telder terug te gaan: is het dan nog ongerijmd, dat Adam, reeds vóór zijn val, naar zijn, toch ook vegetatief bepaalde, aardse bestaan deel gehad heeft aan de algemene regel van opgaan, blinken en verzinken?

Hij wordt dan ook bij het proefgebod bedreigd met de dood. In paradijstaal. Die zeker deze heerlijkheid had, dat ze eerlijk was en dat de woorden werkelijk de werkelijkheid aanduidden.

In deze heerlijke paradijstaal dan heeft Adam heel goed begrepen, wat er werd bedoeld. Het heeft hem alles gezegd.

Is de conclusie te gewaagd, dat Adam dus enig inzicht in het verschijnsel „dood” heeft gehad; reeds vóór de val? En verder, dat het begrip „dood” zonder meer niet hoeft te strijden met de mededeling in de Schrift: „en het was zeer goed”?

A. P. Muys.

INGEZONDEN

Aan het Gereformeerde Volk van Nederland.

Het bestuur van de Ver. voor Geref. M.V.H.O. te Rotterdam, van welke vereniging het Gereformeerd Lyceum te Rotterdam uitgaat, droeg mij op aan het Gereformeerde Volk in Nederland het volgende ter kennis te brengen:

- *) Wij staan t.a.v. het voortbestaan van onze school op een tweesprong.
- *) De school gaat D.V. per september haar derde cursusjaar in met aanmerkelijk meer dan 100 leerlingen.
- *) Dit betekent dat tot 1 januari 1961 ongeveer 65.000 gulden nodig zal zijn.
- *) Doordat helaas enige leerkrachten hun aanvankelijke belofte niet nakwamen, is het te voorzien dat we voor 1961 nog niet op subsidie mogen rekenen. Totaal zal tot 1 januari 1962 plm. 200.000 gulden nodig zijn.
- *) Omdat het bestuur spoedig moet weten of ons Gereformeerde volk tot een offer voor deze zaak bereid is, vraagt ze hierbij dringend dit te bewijzen door op postgiro 123650 ten name van de Penningmeester der Vereniging voor Geref. M.V.H.O. te Rotterdam naar vermogen uw gave te storten of over te schrijven.
- *) Alleen als binnen een maand 50.000 gulden binnen is, durft het bestuur verder te gaan.

Bij het bovenstaande mogen wij nog het volgende aantekenen:

Ingespannen hebben leraars, bestuur en vele andere medewerkers tot nu toe gearbeid. Rijke zegen mocht ons deel zijn, maar nu worden wij beproefd. Niet alleen als naastbetrokkenen, maar ook als kerkvolk.

Zullen wij werkelijk tot offers bereid zijn? Zullen we onze kinderen, naar ons vermogen opvoeden naar de leer der zaligheid?

Of... maar het is niet te denken.

Lezers, dit is een dringende oproep, tot ieder persoonlijk. Elke gift is welkom. Geef met een hart vol liefde tot de dienst des Heeren. Ook elk initiatief kan op de volle steun en sympathie van het bestuur rekenen.

Geef blijmoedig en geef veel!

Namens het bestuur:
W. Vreeken, voorz.

PERSSCHOUW

Wet en Evangelie (4)

In het volgende artikel bespreekt Dr Velema nog enkele uitspraken van de apostel Paulus. En hij trekt daaruit zijn conclusie.

Galaten 3 : 19.

„Waartoe dient dan de wet?” „Om de overtredingen te doen blijken is zij er bijgevoegd”. Naar de exegese van Dr Herman Ridderbos in zijn (in Amerika verschenen) commentaar op Galaten zegt Paulus hier, dat de wet aan de belofte toegevoegd is om de zonde a.h.w. uit haar tent te lokken, en zich zou opstapelen. Volgens hem gaat het in deze tekst er dus niet om dat de wet gegeven is om de zonde als zonde te leren kennen. Het gaat om veel meer! De wet moet de zonde oproepen. Zij geeft a.h.w. de zonde gelegenheid zich te ontplooien. Men denke aan wat Paulus in Rom. 7 : 9 zegt over het bedrog, dat de zonde met behulp van de wet gepleegd heeft. We schreven er over in ons vorige artikel. Juist door de wet is de zonde gaan leven, en ging ze zich ontplooien.

Romeinen 7 : 13.

„De zonde heeft, opdat zij blijken zou zonde te zijn, door het goede mijn dood bewerkt, opdat de zonde bij uitstek zondig zou worden door het gebod”. Paulus beschrijft hier nog wat hem zelf overkomen is voor zijn bekering. De zonde heeft van de wet gebruik gemaakt om zich uit te leven. Hij zegt dan: Opdat de zonde bij uitstek zondig zou worden door het gebod. Het gaat hier weer niet over de kennis, die de christen van de zonde krijgt door het gebod. Hier is aan de orde het feit, dat de zonde juist met behulp van het gebod zijn ware aard toont. De zonde grijpt de wet aan en manifesteert zich zo in al haar verschrikkelijkheid. Denk er aan hoe de Farizeeën juist door hun roemen in de wet vijanden van Gods genade zijn. Zo ziet men de ware aard en het verschrikkelijk karakter van de zonde juist door het gebod. De Farizeeën hebben de maat hunner verharding volgemaakt doordat zij zich op de wet Gods beriepen. Paulus predikt in deze brief de gerechtigheid door het geloof

in Jezus Christus en stelt die tegen de werken der wet. Hij toont aan, dat wie op de wet vertrouwen, steeds verder in de zonde komen. Vanuit de genade Gods in Christus Jezus tekent Paulus de zonde die zich aan de wet vergriipt en zo haar vreselijk karakter onthult. Paulus spreekt er niet over dat een christen uit de wet de zonde leert kennen. Hij zegt tegen de Farizeeën, dat de wet in hun verlossingsschema alleen maar dient om de zonde te doen toenemen. Zich beroemend op de wet zijn ze vijanden van de genade. Daarom de waarschuwing: de zonde is juist bovenmate zonde door het gebod. Vertrouw niet op de wet, maar op de genade!

Romeinen 5 : 20.

„De wet is er bijgekomen, zodat de overtreding toenam”. Hier zegt Paulus eveneens dat de wet de zonde vermeerdert. Het gaat weer niet over de kennis van de zonde, die door de wet vermeerdert zou worden. De zonde zelf grijpt de wet aan om zich te vermenigvuldigen. Ik gaf de tekst weer in de nieuwe vertaling. Dr Herman Ridderbos vertaalt het in zijn verleden jaar verschenen commentaar op Romeinen, nog iets scherper: De wet is er bij gekomen opdat de overtreding toenam. Het wijst dus het toenemen van de zonde aan als het doel van de wet. De nieuwe vertaling noemt dat wat neutraler het gevolg. Hoewel de gedachte van Ridderbos in Galaten 3 : 19 uitgesproken is, vraag ik me af, of dit hier in Romeinen 5 de opzettelijke bedoeling van Paulus is.

Galaten 3 : 24.

„De wet is dus een tuchtmeester voor ons geweest tot Christus, opdat wij uit het geloof gerechtvaardigd zouden worden”. In het licht van het bovenstaande geeft Herman Ridderbos ook een andere exegese van deze tekst. Meestal leest men er in dat de wet hier leidde naar Christus, zoals de tuchtmeester de opvoeder van de oudheid was. Hij maakt er echter opmerkzaam op, dat de tuchtmeester (in het grieks paedagoog), niet de rol van opvoeder vervulde, maar de onvolwassen knaap in de band en aan de teugel moest houden. Hij was allerminst populair. Zijn functie hing samen met de onvolwassenheid van het kind. Hij was meer de boeman met een negatieve functie van dit niet en dat niet, dan dat hij voorbereidend werk deed voor het volwassen worden.

Zo nu, zegt Paulus in zijn polemisch ingesteld betoog, is het ook met de wet onder Israël. Zolang Christus er nog niet was, in de periode van onvolwassenheid, heeft hij zijn diensten vervuld als pedagoog. Maar nu Christus gekomen is, zou het dwaasheid zijn om aan de wet vast te houden, zoals gij dat doet. Ook hier moeten we de strekking van het betoog goed in het oog vatten en houden. Paulus wil de Joden alle argumenten uit handen slaan om aan de wet vast te houden. Hij vergelijkt daartoe de wet met de onpopulaire figuur van de pedagoog. Dit is een vergelijking waarvan we stellig niet alles kunnen over brengen.

Het ware b.v. geheel onjuist om er uit af te leiden dat we de oude bedeling die van de pedagoog kunnen noemen. In dit verband en naar deze strekking van het betoog grijpt Paulus naar dat beeld. Hij wil er uit konkluderen tot de waarschuwing: houdt niet vast aan de wet, maar zoek de gerechtigheid des geloofs.

Hoewel met deze uitleg niet alle moeilijkheden van de tekst overwonnen zijn, meen ik wel, dat voldoende duidelijk en zeker is, dat we ook in deze tekst geen bewijs kunnen vinden voor de stelling, dat de kennis van de zonde uit de wet is, afgedacht en los van het Evangelie.

Het gaat in deze teksten over andere zaken. Als Paulus dat wilde betogen, zou hij het stellig niet in Romeinen en Galaten doen. Dit zou juist de Farizeeën een argument in handen geven om de wet vast te houden. Paulus stelt twee verlossingswegen tegenover elkaar: die van de wet en die van het geloof in Christus. Om de laatste met kracht te prediken schildert hij ernstig en breed wat de zonde van de wet maakt. Ze toont er haar ware aard door.

Vergelijking.

Als we nu het resultaat van deze uitleg vergelijken met wat we stelden over de weg als de regel voor de omgang tussen de Verbondsgod en zijn volk, moeten we er nogmaals op wijzen, dat Paulus spreekt over de wet zoals zij tegen Gods oorspronkelijke bedoeling misbruikt en verwrongen is.

Wanneer Paulus dan ook zegt, dat de wet toegevoegd is om de overtredingen te doen blijken, moeten we daaruit niet afleiden, dat God de wet gaf om Israël te doen zondigen. Zoiets zou in strijd zijn met de heiligheid van Gods wezen en liefde. God gaf de wet juist om niet te zondigen. God stelde de wet opdat Israël binnen het perk van zijn genade leven zou.

Máár wie zich tegen de wet keert, zal ervaren dat de wet zich tegen hem keert. Niemand kan ongestraft de heilige regel van het verbondsverkeer overtreden. Wie buiten de genade van God wil leven, zal ervaren dat de zonde steeds meerder wordt. De heiligheid van de wet komt ook daarin openbaar, dat de overtreders van die wet door diezelfde wet zich in de ellende storten. De wet is de regel van het verkeer. Wie aan deze

regel zich niet houdt zal ervaren, dat de zonde en de chaos door de wetsovertreding toenemen. Dat oordeel voltrekt God aan de wetsovertreders juist door middel van de wet. Daarom is het niet strijdig met elkaar te stellen dat de wet gegeven is om het volk te bewaren bij de gemeenschap aan het heil en bij Paulus te lezen dat de wet gegeven is om de overtrekking te doen blijken. De wet is zegen en vloek. Wie de zegen van de wet weigert, zal door de vloek van de wet in de zonde verstrikt en verhard raken. Dat is de bedoeling van het goddelijk oordeel over de zonde naar de wet! Dit is niet het eerste van de wet. Dat is bewaren bij de gemeenschap aan het heil. Maar het tweede is niet minder werkelijk of onbelangrijker dan het eerste. Het is de verschrikkelijkheid van het goddelijk oordeel, geveld naar de maat van diezelfde wet, die heil betekende!

Vrijheid van Onderwijs

De vrijheid van Onderwijs is weer in geding. Een nieuwe onderwijswet — de mammoethet — is in de maak. En daarin wordt die vrijheid naar veler gevoelen aangetast. Op de jaarvergadering van de Veren. van Chr. Onderwijzers hield Prof. Scholten een referaat over het bovengenoemde thema. Hij zei daarin o.a. het volgende:

U vergunne mij, dat ik begin met enkele dogmatische kwesties aan de orde te stellen. De grondwet bevat sinds 1848 de bepaling: Het geven van onderwijs is vrij. Daarmede is de onderwijsvrijheid gestempeld tot een grondrecht, tot een vrijheidsrecht. Vergelijkbare grondrechten zijn bijvoorbeeld de drukpersvrijheid, de vrijheid van vereniging en vergadering, de onschendbaarheid van het briefgeheim en van het huisrecht, de waarborgen, waarmede de eigendom is omgeven en niet te vergeten de vrijheid van godsdienst in enkele opzichten. Hoe ook onderling verschillend, zij hebben één ding gemeen. Zij hebben betrekking op de mens in zijn verhouding tot de overheid. Die mens wil de overheid wel respecteren, maar tegelijkertijd maakt hij ook aanspraak op 'n enkele grens van die overheidsmacht. Men kan die vrijheidsrechten enigszins vergelijken met St. Helena in de Atlantische Oceaan.

De oude Grieken kenden deze vrijheidsrechten vrijwel niet en bij de Romeinen was het niet veel beter. Slechts de oude Joden kenden in hun geschiedenis van Daniël in de leeuwenkuil het geheimenis, dat iemand de overheid respecteerde als machthebbende over hem, maar dat hij toch 's Konings gebod durfde overtreden onder de uitspraak: Ook heb ik tegenover u geen onrecht begaan. Uit het Nieuwe Testament breng ik u in herinnering het bekende woord van Petrus en Johannes: Oordeelt gij het recht, dat men mensen meer gehoorzaamt dan aan God?

Door allerlei oorzaken heeft het echter eeuwen geduurd, voor men het beginsel van de vrijheidsrechten naar voren bracht. Men vond het bij enkele, niet alle, reformatorische richtingen en men wist ze te formuleren in sommige staten uit Amerika bij de vrijheidsstrijd. Vandaar woelen ze over naar Frankrijk en vonden hun formulering in de bekende verklaring van de rechten van de mens. Geleidelijk drongen ze door in de staten van het vasteland van Europa, ook in ons land. En op het ogenblik spreekt men zelfs van een universele verklaring van de rechten van de mens.

Ze zijn dus zeker niet afkomstig van de leer van Rousseau. En binnen zekere grenzen geldt nog altijd het woord van Jellinek: Niet de staat, maar het evangelie heeft ze verkondigd. Het evangelie, dat de mens doet kennen als geschapen naar Gods beeld. Al wie in welke vorm ook in de mens aanneemt een eeuwigheidsmoment, aanvaardt tegelijkertijd, dat de mens een waarde heeft, die uitgaat boven het aardse.

Die mens is geschapen als persoonlijkheid, maar tegelijkertijd gebonden aan de gemeenschap. Daardoor is hij tevens geplaatst onder verschillende ordeningen, de religieuze, de zedelijke, de rechtsordening. Deze rechtsordening is wel in verhouding tot de andere, de grovere, omdat zij haar sanctie voor een groot gedeelte vindt in uiterlijke dwang, maar deze rechtsordening is tevens noodzakelijk voor het functioneren van de andere. In de bezettingstijd hebben wij dat maar al te goed ervaren.

Het is nu merkwaardig, dat de grondwet, welke geldt in de rechtssfeer, door de vermelding van de grondrechten als het ware aangeeft, dat hun kern niet ligt in de rechtsordening, maar behoort tot de zedelijke, de religieuze ordening. Men mag ze dus alleen aantasten, voorzover dit absoluut noodzakelijk is voor de handhaving van de rechtsorde. Men lette op de beperkingen van het recht van vereniging en vergadering, bijvoorbeeld tijdens de staat van oorlog en beleg, op de beperking van de vrijheid van drukpers, van het briefgeheim enz. enz.

Zo is het ook met de vrijheid van onderwijs. Ze behoort in haar kern tot de religieuze ordening, tot de zedelijke ordening. Maar omdat er van deze terreinen lijnen lopen naar het gebied van het rechtssfeer, kan de overheid preventief optreden tegen kwakzalverij op dit gebied en dus eisen stellen van bekwaamheid en zedelijkheid en verbieden, dat er leringen worden ver-

KRITISCHE KRABBEL

Humoreske Theologie

Geestigheid schijnt van ouds in de theologische wereld contrabande geacht te zijn. Reeds in de vorige eeuw achtte Hofstede de Groot het een aanbeveling dat iemand „helemaal niet geestig was”. Hetgeen De Génestet in de pen gaf:

Desnoods — steel uw preeken!
Maar één ding is streng verbooden,
Dood'lijkste aller zonden:
Wee u, zo ge in taal of toon
Geestig wordt bevonden!

Maar de ongelukken komen pas goed wanneer men een stukje humor leest met de ernst, het evangelie naar Johannes waardig. Hetgeen is geschied.

De geleerde waerelt is in onrust.

Over een baby.

Daniël Barth.

Nog geen jaar oud.

Maar Grootvader Karl heeft in „The Christian Century” geschreven: „Hij is nog geen jaar oud. Maar toen hij bij ons in Basel logeerde, heb ik veel plezier in hem gehad vanwege de uitingen van intelligentie, muzikaliteit en vroomheid”.

Dat heeft de geleerden „in de crisis gebracht”.

Ze kunnen deze positieve waarderingsoordelen van Grootvader geen plaats geven in het dialectische systeem.

Ze zijn geneigd het vastbesloten: „Nein!” dat Grootvader, toen hij nog geen grootvader was, eens Brunner in het gezicht slingerde, thans te richten tegen Grootvader nu hij wel grootvader is.

Prof. Van de Waal schreef er een Ingezonden over in „In de Waagschaal”. Opperde, dat het misschien verkeerd vertaald was. Dit èchte oordeel-der-liefde bleek een illusie-der-liefde te zijn. Want er stond: „perceptible signs of piety”. En dat ligt er niet om: „waarneembare kentekenen van vroomheid”. Intussen: dat oordeel-der-liefde was bij Prof. Van de Waal (niet te verwarren met Ds Van der Waal - Pretoria!) niet meer dan een „houden voor totdat het tegendeel blijkt”. Voor het laatste geval achtte hij de uitspraak van Grootvader Karl „van belang te zijn als stof voor een bijdrage over een hoofdstuk der kinderpsychologie dat elke theoloog moet interesseren”.

spreid strijdig met de goede zeden en aansprekende tot ongehoorzaamheid aan de wetten des lands. Maar men bedenke, dat dit uitzonderingen zijn. Uit het wezen van de mens vloeit voort, dat hij in zich de drang heeft zijn inzichten in de opvoeding van de medemens uit te dragen. Het is een onderdeel van de vrijheid van meningsuiting, die ook uitvloeisel is van zijn bestaan als mens, geplaatst onder zedelijke en religieuze ordening. Het was daarom zo juist, dat Kuyper omstreeks het eeuwfeest van de Franse revolutie zijn bijtende titel van zijn deputationrede in het publiek slingerde: Niet de Vrijheidsboom, maar het Kruis. Nooit staatkundige vrijmaking dan als vrucht van zedelijke vrijmaking. Eerst als de Zoon u zal vrijgemaakt hebben, dan zult gij waarlijk vrij zijn...

Deze formulering van de vrijheid van onderwijs van de onderdaan houdt geenszins in, dat de overheid geen eigen taak heeft ten opzichte van het onderwijs.

Wie echter gebruik maakt van de vrijheid van onderwijs in de zin, zoals ik die tekende, manifesteert daarbij zijn aan God gebonden persoonlijkheid, zijn gebruik maken van bevoegdheden, die hun kern vinden in de religieuze en zedelijke ordening en eist daarbij op, dat deze bevoegdheden prevaleren boven hetgeen hem uit de rechtsorde toekomt, alles natuurlijk onder de beperking die voor de handhaving van de rechtsorde noodzakelijke beperking van die vrijheid van onderwijs, tast daardoor aan datgene, wat de mens adelt tot aan God gebonden persoonlijkheid. Dit zijn dingen, waar men te weinig aan denkt, indien men de vrije school dient.

De woorden „religieuze ordening” zijn niet bijzonder doorzichtig.

Maar het is goed dat Prof. Scholten nog eens weer sterk accentueerde, dat de vrijheid van onderwijs iets is dat vóór en onafhankelijk van het recht van de Staat bestaat en daarom door hem moet geëerbiedigd worden. Het gaat daarbij om méér dan om het onderwijs en de vrijheid daarvan. Het gaat daar-

Daar zit wel wat in.

Voor Prof. Herman Ridderbos bijvoorbeeld. En de vervangingsformule.

Hij zou zich om „de blamage van de terzijdestelling” uit te wissen kunnen beroepen op het feit dat Barth wedergeboorte bij een baby heeft geconstateerd. De moeilijkheid was dan weer dat deze geconstateerde wedergeboorte toch weer dialectisch moest worden verstaan. Maar de zaak is al op de Oudestraat.

Bij Prof. J. T. Bakker.

Die schrijft in het Gereformeerd Weekblad, na de inleidende opmerking dat Grootvader Karl al bijna 74 is:

Het is moeilijk te ontkennen, dat het leven ons voor bijzondere verrassingen stellen kan. Barth, die als een jonge leeuw gegromd heeft tegen alles wat piëtisme, psychologie der religie e.d. was waagt het daar even plezier te hebben in de „perceptible signs of piety” van een nog geen éénjarige. Hoe zijn de helden gevallen! Waar is de schrijver van de „Römerbrief”? Hoe waagt de man, die over het geloof als ópheffing der religie sprak het op zo ondialectische manier gewoonweg maar grootvaderlijk plezier te hebben over zoiets dubbelzinnigs als vroomheid? Werkelijk, het wordt tijd, dat hij maar haast gaat maken met de laatste delen van zijn dogmatiek. Als het zo doorgaat komen we nog weer bij Francke en Zinzendorf terecht. En waar hebben we dan die hele plank vol voor gekocht!

Als ze nou Bakker weer lezen met de verbeten ernst waarmee Van de Waal Barth onder de loupe nam, dan ontstaat er een kettingreactie. Daarom waagt FRATER de veronderstelling dat Daniël Barth „perceptible signs of intelligentie, muzikaliteit en vroomheid” gaf door uitgerekend op het moment dat Grootvader Karl het tafelgebed sprak dialectisch een grote keel op te zetten en daardoor het dienstmeisje in de crisis te brengen.

Wat zal Opa, die „humorvolle” Opa Karl Barth een schik hebben over „die humorlosen Holländer”. Binnenpret over de lieden, die zijn eschatologie zouden willen of lezen uit de door hem eens gemaakte opmerking: „Als ik ooit in de hemel zou komen, dan zou ik niet eerst informeren of Thomas of Calvijn of Schleiermacher er was, ik zou eerst vragen naar Meester Mozart”.

FRATER citeert uit het hoofd.

Maar wel juist.

Frater.

bij ook over de grenzen van de staatsmacht. En de strijd tegen de overschrijding daarvan.

Het „testament” van bisschop Otto Dibelius

De bekende Lutherse bisschop Otto Dibelius, de grote strijder tegen de communistische aanmatiging t.o.v. de kerk in Oost-Duitsland, zal D.V. volgend jaar zijn kerkelijke ambten neerleggen. Hij is bijna 80 jaar.

Op de synode van de Evangelische kerk in Berlijn-Brandenburg legde hij rekenschap af van zijn geloof en kerkelijk optreden. Speciaal sprak hij over zijn befaamde geschrift waarin hij uiteenzette dat niet elke overheid voor hem overheid kon zijn en lichte deze uitspraak nader toe.

In Het Parool vonden we de volgende samenvatting van wat Dr Dibelius sprak:

„Ik ben opgegroeid in het overgeleverde begrip van Romeinen 13, dat iedere overheid van God is en dat het daarom plicht van de christen is, de overheid „onderdanig” te zijn, zoals Luther vertaalt. Ook na 1933 heb ik mij, zonder nationaal-socialistisch te zijn, gehouden aan hetgeen in Romeinen 13 staat. Totdat ik niet meer kon!

Het keerpunt kwam voor mij, toen de zaak van het vergassen der Joden ruchtbaar werd”.

Het inzicht, dat hij zich toen had eigen gemaakt, het inzicht namelijk, dat Romeinen 13 weliswaar van kracht was gebleven, maar dat een dictatuur als de nationaal-socialistische niet meer in de geldigheid van de voorschriften van Romeinen 13 betrokken kon worden, had hem het „goede geweten gegeven veel te doen wat tegen de wetten van de nationaal-socialistische staat inging”.

Niettemin had hij zich ook aan deze overheid ondergeschikt gemaakt, voorzover het geweten het hem had toegestaan, en hij had daarvoor de hoogste prijs betaald die een mens betalen kan: „de dood van mijn beide in de oorlog gevallen zonen, in een oorlog die misdadig was en die begonnen was door een overheid, die alles behalve Gods dienares was”.

Doelende op de moeilijkheden, die hij had om ook de communistische D.D.R. als overheid te erkennen, zei de bijna 80-jarige bisschop: „Waar mensen als eigen meesters uitmaken wat goed en kwaad is, daar houdt de regerende macht op dienares van God te zijn. En de gehoorzaamheid, die men haar moet betonen, komt uit andere motieven voort dan uit het gelovige respect voor een met goddelijke privileges uitgeruste macht”.

Bisschop Dibelius heeft op de Berlijnse synode diepe indruk gemaakt, toen hij zijn „kerkelijke testament” voorlas. Dit testament culmineert in de woorden: „Ik vraag mijn kerk dringend zich nooit in een ghetto te laten drijven, doch zich steeds voor het gezamenlijke leven van ons volk verantwoordelijk te weten; maar ik vraag haar in volle ernst zich nooit te onderwerpen aan de machten van deze wereld. Ik vraag God, dat Hij de kerk steeds opnieuw vrij make van de verleiding de geest van agitatie en propaganda, die voor haar deur te keer gaat, in haar midden binnen te laten”.

Ten slotte heeft de straks scheidende in het jaar 1945 de „Stuttgarter schuldbelijdenis” van de Duitse kerk geformuleerd.

„Een zin, en een beslissende, heeft Martin Niemöller ingevoegd. Het overige is afkomstig uit mijn pen. Ik wil niet uit de wereld gaan, zonder datgene wat wij toen gemeenschappelijk beleden hebben, ook voor mij persoonlijk te belijden: ook in beken schuld, dat ik niet moediger beleden, niet trouwer gebeden, niet vrolijker geloofd en niet vuriger liefgehad heb. Maar ik geloof in de barmhartigheid van God, die groter is dan onze schuld...”

Met eerbied en dankbaarheid leest men dit aangrijpende woord van een man die de fel en listig aangevallen kerk van Oost-Duitsland heeft gediend met grote trouw en kinderlijk geloof.

C. V.

UITNODIGING

Het Bestuur der Stichting Het Réveil-Archief heeft het genoegen U uit te nodigen tot bijwoning van de Réveil-Studiedag, welke zal worden gehouden op **Donderdag 28 april te Amsterdam, Forestershuis, Sarphatistraat 8** (C.S. trl. 4; Amstelstation trl. 5). Deze Studiedag, welke gehouden wordt in samenwerking met de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde en de Vereniging Het Bilderdijk-Museum, zal gewijd zijn aan de nagedachtenis van **Mr Isaïc da Costa**.

PROGRAMMA

- 10.30 uur : Begroeting.
Opening door de Voorzitter, Professor dr M. J. A. de Vrijer.
Koffie.
- 11.00 uur : Dr M. E. Kluit : Mr Isaïc da Costa, de mens in zijn tijd.
- 11.45 uur : Professor dr E. L. Smelik : Isaïc da Costa en de Bijbel.
- 12.30 uur : Eenvoudige Koffiemaaltijd.
2.00 uur : Heropening.
Eventueel : Korte Toespraken van Buitenlandse Gasten.
- 2.15 uur : Professor dr W. A. P. Smit : Isaïc da Costa als Dichter.
- 3.00 uur : Professor dr W. J. M. A. Asselbergs (Anton van Duinkerken) : Mr Isaïc da Costa en zijn Rooms-Katholieke Tijdgenoten.
Thee.
- 4.00 uur : Sluiting.

V.g.a. vóór 25 april aan het Secretariaat van de Stichting Het Réveil-Archief, Singel 423, Amsterdam.

Introductie gaarne toegestaan.

VAN HIER EN GINDS

Zendingen in Zuid-Afrika

De Zuidafrikaanse regering koestert reeds lang de wens om het aantal buitenlandse zendingen te beperken, aldus bericht het Noorse christelijk dagblad „Vart Land”. Officieel wordt te kennen gegeven dat de kerstening van de Zuidafrikaanse inheemsen een roeping en een plicht voor de 2½ miljoen blanke inwoners van Zuid-Afrika is. En de Boerenkerken — aldus de regering — hebben een fantastische zendingsactiviteit ontplooid: het budget voor het zendingswerk is verviervoudigd en het aantal zendingen groeit gestadig.

De regering is van mening, dat buitenlandse zendingen uit Amerika en Europa niet het juiste begrip hebben t.a.v. het Zuidafrikaanse rassenvraagstuk en dat zij daarom een verkeerde invloed hebben op de zwarte bevolking van Zuid-Afrika.

De regering wil de „buitenlandse” zendingsgenootschappen liever niet aanzeggen, dat zij het aantal van hun zendingen moeten beper-

ken, zodat sommigen hunner het land moeten verlaten. In plaats daarvan heeft men deze vorm gekozen, dat een nieuwe zending slechts een vestigingsvergunning krijgt wanneer hij in de plaats komt van twee gepensioneerde zendingen, of twee zendingen die hun arbeid neerleggen.

Weer handschriften van de bijbel ontdekt

Israëliësche archeologen hebben in moeilijk toegankelijke holen tussen Massada en Ein Geddi aan de Dode Zee fragmenten gevonden van oude perkamenten manuscripten met bijbelse inhoud. Een van de fragmenten bevat de verzen 1 tot 10 van het dertiende hoofdstuk van Exodus. Dit handschrift is vrijwel volledig; een tweede, minder volledig, bevat de verzen 11 tot 16 van het zelfde hoofdstuk. Bovendien vonden de archeologen een oude brief, die men nog niet heeft ontcijferd.

De vondsten wijzen er op dat de hollen vluchtplaatsen van de Joden zijn geweest na de opstand van Bar Kochba tegen de Romeinen in het jaar 135 na Christus. De Joden moeten daar ongeveer honderd jaar geleefd hebben.

Gesproken bijbel voor blinden

Het Nederlandse Bijbelgenootschap heeft een begin gemaakt met de „Gesproken Bijbel”, op een bandrecorder opgenomen bijbelgedeelten ten gebroeke van blinden. Een proef is genomen met een deel van de Psalmen en het ligt in de bedoeling de gehele bijbel op de bandrecorder op te nemen en de bandjes gratis ter beschikking van blinden te stellen.

Bejaardencentrum Geref. Gemeenten

De gereformeerde gemeenten in Nederland hebben in Beekbergen (gemeente Apeldoorn) een bejaardencentrum geopend, dat de bijbelse naam „Elim” draagt. Het is speciaal bedoeld voor leden van de Gereformeerde Gemeenten in Oost-Nederland, waartoe de classes Utrecht, Kampen en Barneveld behoren. Aanvankelijk is er ruimte voor 24 personen, maar de capaciteit zal binnenkort worden uitgebreid.

Nederlander bisschop in Brazilië

Paus Johannes XXIII heeft de Nederlandse pater Arthur Horsthuis, die lange tijd provinciaal vicaris van de Assumptionisten is geweest, benoemd tot bisschop van het bisdom Jales, een van de drie nieuwe bisdommen die de paus heeft ingesteld in Brazilië. De nieuwe bisschop werd in 1912 in Diepenveen (Ov.) geboren.

Protestanten in Spanje

De Spaanse protestanten hebben de indruk in een overgangstijd te leven: het klimaat waarin de Reformatie in de zestiende eeuw op het Iberisch schiereiland is geboren en waarvan destijds vervolging, bloed en vuur belangrijke kenmerken waren, begint langzamerhand gematigder te worden. „Wij weten dit niet zeker, maar wij hebben een gelovig vertrouwen, dat het zo is,” aldus ds Humberto Capó van Majorca, secretaris van de Spaanse Evangelische Kerk, tijdens een bijeenkomst in Den Haag van de interkerkelijke vereniging „Het Evangelie in Spanje”. Ds Capó maakt thans een reis naar Nederland en Engeland om voorlichting te geven over de huidige toestand van de protestantse kerken in Spanje.

Het valt de Spaanse protestanten overigens op, dat sinds hun land probeert deel te nemen aan het sociale en politieke leven in Europa, er enige ontspanning is ingetreden, een ontspanning die vooral in het sociale vlak aan het licht komt.

Momenteel bevinden er zich in Spanje 25 à 30.000 protestanten, welk aantal volgens ds Capó overigens een betrekkelijke waarde heeft, daar het voor velen nog bezwaarlijk is voor eigen geloof uit te komen. Het merendeel der protestanten komt uit de arbeidende of de middenstand, maar de ontwikkeling toont wel een voortgaande stijging in sociaal niveau.

De Kerken van de Reformatie beschikken thans over 150 centra voor erediensten maar van kerkgebouw of georganiseerde gemeenten is nog geen sprake. Men zou eerder van zendingsposten kunnen spreken.

Buiten Spanje onderhoudt men contacten evenzeer met kerken die wél als genootschappen welke niet bij de Wereldraad van Kerken zijn aangesloten.

De Oost-duitsers en bisschop Dibelius

De openbare aanklager in Oost-Berlijn is dinsdag een gerechtelijk vooronderzoek tegen bisschop Otto Dibelius, het hoofd van de Duitse Evangelische Kerk, begonnen. Dit is bekend gemaakt door het Oostduitse persbureau A.D.N.

Het vooronderzoek is geopend naar aanleiding van een brief waarin bisschop Dibelius tegenover een andere bisschop zich afvroeg of de orders van een totalitair bewind bindend zijn voor het christelijk geweten. Deze brief is later in druk verschenen.

De bisschop zou in november j.l. hebben gezegd, dat christenen gerechtigd zijn, het wereldlijk gezag niet te erkennen als dat moreel onjuiste eisen stelt.

KERKNIEUWS

Intree. Ds J. D. Janse deed zijn intrede te Surhuisterveen en te Opende, na bevestigd te zijn door zijn broer Ds J. C. Janse van Zutphen. De bevestigingspreek had tot tekst Micha 7 : 11, de intreepreek Joh. 10 : 10.

Nieuw kerkorgel. Door de kerken van Wezep en Helpman werd een nieuw kerkorgel in gebruik genomen.

Garnizoenskerken. Op donderdag 28 april wordt in Amersfoort in „De Oude Tram” een vergadering gehouden van de afgevaardigden van de Garnizoenskerken. 's Morgens is er een huishoudelijke vergadering. 's Middags zal Ds Bouma van Assen refereren.

Verantwoording van kollekten en giften.

Ontvangen ten behoeve van de „Geestelijke verzorging van Varenden”, door de Gereformeerde Kerk te Rotterdam-Feijenoord, op gironr 270784 (enkele abusievelijk gezonden aan de penningmeester van Feijenoord) van 1 jan. 1960 t/m 31 maart 1960

Duurswoude f 7,81; Driebergen-Rijsenburg f 47,40; Hillegersberg f 39,70; Voorthuizen f 21,41; Zalk en Veecaten f 44,86; Culemborg f 16,30; Wapenveld f 73,70; Grijskerk f 13,68; Ommen f 42,45; Tweede Exploërmond f 9,93; Kralingse Veer f 22,76; Barendrecht f 31,29; Smilde f 21,05; Leek f 10,—; Arnhem f 50,48; Giessendam-Neder-Hardinxveld f 123,—; J. Klein Fzn, Haarlem f 2,50; Overschie f 33,68; Overschie f 67,31; Koudum f 8,35; R'dam-Charlois f 39,37; Den Haag-West f 59,15; Heerde f 36,37; Hillegersberg-Straatweg f 48,98; O. en W. Souburg-Vlissingen f 17,28; Wassenaar f 6,07; Eemdijk f 30,23; Harkstede f 25,10; Den Haag-Loosduinen f 52,—; Kantens f 16,35; Holwerd f 6,77; Emmeloord-N. Oostpolder f 38,86; Baflo f 14,15; Heemse f 119,68; Voorschoten f 39,91; Leeuwarden f 25,—; Berkel en Rodenrijs f 168,36; Noordbergum f 1,—; Oldehove, Gr. f 10,—; De Bilt f 14,19; Tiel-Zaltbommel f 14,70; Koog-Zaandijk f 15,79; Rozenburg f 33,90; Oosterwolde, Fr. f 4,32; Delft f 57,38; Schiebroek-H'berg-Centrum f 35,02; Mej. Wattimena-Schattenberg f 10,—; Schipper D. d. Haan, „Willy” f 5,—; Hilversum f 49,83; Scheveningen f 84,65; R'dam-Charlois f 44,48; Alphen a/d Rijn f 10,86; Zaamslag f 39,77; Middelharnis f 4,55; Middelharnis f 6,50; Siegerswoude f 18,29; Schouwerzijl f 22,—; Bunschoten-Spakenburg f 295,16; Haarlemmermeer O.Z. f 40,68; Langeslag f 37,94; Almelo f 31,95; Almkerk-Werkendam f 40,25; Winschoten f 28,96; R'dam-Feijenoord f 30,02; IJmuiden f 59,26; De Lier f 27,98; Nieuwendam-A'dam-Noord f 25,20; Nieuwendam-A'dam-N. f 37,68; R'dam-Centrum f 129,10.

Volgende verantwoording D.V. in juli 1960. Kollekten en giften gelieve men over te maken op Girorekening No 270784 t.n.v. „Geestelijke Verzorging van Varenden”, Calandstraat 53, Rotterdam-2.

BETALING ABONNEMENTSGELDEN

1 april j.l. begon de nieuwe jaargang van „OPBOUW”. U zoudt ons een groot genoegen doen ter voorkoming van de hoge incassokosten en extra administratie het verschuldigde bedrag zo sp. m. te storten op postrekening 233117 t.n.v. Drukkerij Steenbergen, Zeist, met vermelding voor „OPBOUW”.

Degenen die voor een halfjaar wensen te voldoen betalen f 5.—, en degenen die voor een jaar gireren, betalen f 10.—.

Mogen we weer rekenen op Uw aller medewerking.

De Administratie.

Drukkerij Steenbergen

ZEIST - TELEFOON 03404 - 2452

Periodieken

Boekwerken

Handeldrukwerk

Abonnementen s.v.p. bij vooruitbetaling door storting op giroreken. 233117 t.n.v. Drukkerij Steenbergen, Zeist, met vermelding voor „Opbouw”.

Abonnementsprijs : f 5.- p. halfj. - f 10.- p. jr. Studenten abonnement f 6.- per jaar.

Losse nummers 25 cent. Buitenland : f 6.25 per halfjaar - f 12.50 per jaar.